

DOI: 10.35774/app2019.04.195
УДК 347.4

Валентина Слома,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права і процесу
Тернопільського національного
економічного університету
ORCID 0000-0002-9582-1236

НОРМАТИВНО-ПРАВОВА СКЛАДОВА МЕХАНІЗМУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАЛЬНИХ ВІДНОСИН З МНОЖИННІСТЮ СУБ'ЄКТІВ

Для чіткого та збалансованого функціонування будь-якої системи відносин необхідним є її належне правове регулювання. З огляду на це охарактеризовано нормативно-правову складову механізму правового регулювання зобов'язальних відносин з множинністю суб'єктів. Вказано, що регулювання зобов'язальних відносин з множинністю суб'єктів може здійснюватись на нормативному та договореному рівнях. Основним джерелом правового регулювання даних відносин є ЦК України. Водночас вказано, що ЦК України містить значну кількість відсылних норм. Зазначено, що норми зобов'язального права, які регулюють відносини з ускладненням суб'єктного складу, містяться як в інших нормативних актах, що входять до складу цивільного законодавства, так і у нормативних актах інших галузей законодавства. Зроблено висновок, що норми, за допомогою яких здійснюється регулювання зобов'язальних відносин з множинністю суб'єктів, спрямовані на забезпечення захисту інтересів їх учасників.

Ключові слова: зобов'язання з множинністю суб'єктів, правове регулювання, механізм правового регулювання, акти законодавства, Цивільний кодекс України.

Бібл.: 11.

Слома В.

Нормативно-правовая составляющая механизма правового регулирования обязательственных отношений с множественностью субъектов

Статья посвящена характеристике нормативно-правовой составляющей механизма правового регулирования обязательственных отношений с множественностью субъектов. Автором указано, что регулирование обязательственных отношений с множественностью субъектов может осуществляться на нормативном и договоренном уровнях. Основным источником правового регулирования данных отношений является ГК Украины. Вместе с тем, в статье указывается, что ГК Украины содержит значительное количество отсылочных норм. Также автором отмечается, что нормы обязательственного права, регулирующие отношения с осложнением субъектного состава, содержатся как в других нормативных актах, входящих в состав гражданского законодательства, так и в нормативных актах других отраслей законодательства. Сделан вывод, что нормы, с помощью которых осуществляется регулирование обязательственных отношений с множественностью субъектов, направленные на обеспечение защиты интересов их участников.

Ключевые слова: обязательства с множественностью субъектов, правовое регулирование, механизм правового регулирования, акты законодательства, Гражданский кодекс Украины.

Sloma V.

The legal component of the mechanism of legal regulation in obligations with a plurality of entities

The article is devoted to the characterization of the legal and regulatory component in the mechanism of legal regulation of obligations with a plurality of entities. The author stated that the regulation of obligations with a plurality of entities can be implemented at the normative and contractual levels. The normative level provides for the regulation of these relations by the rules of civil law, while the contractual one provides for the possibility for the entities to regulate the relations through the conclusion of contracts. The main source of legal regulation of obligations with a plurality of entities is the Civil Code of Ukraine. In the Civil Code of Ukraine, Book Five «Obligatory Law» is devoted to obligations as legal relations, which includes three sections: Section I «General Provisions on Obligations», Section II «General Provisions on the Contract» and Section III «Some Types commitments».

Also, the plurality of entities is a subject to the general rules of civil law contained in Book One of the General Provisions. Meanwhile, the article indicates that the Civil Code of Ukraine contains a large number of reference standards. Legal presumptions may be used to regulate civil relations

© Валентина Слома, 2019

The legal regulation of multi-stakeholder obligations is not limited to the Civil Code of Ukraine. The peculiarities of a certain type of these relations also determine the peculiarities of their regulation. The author notes that the rules of binding law are contained in other regulations that are part of the civil law, as well as in the normative acts of other branches of law. It is concluded that the rules by which a plurality of entities are regulated by obligations are aimed at protecting the interests of their participants.

Keywords: *plurality of entities, legal regulation, mechanism of legal regulation, legislative acts, Civil Code of Ukraine.*

Постановка проблеми. Множинність суб'єктів у зобов'язанні є особливим випадком ускладнення його суб'єктного складу. Саме кількісний склад, який є кваліфікуючою ознакою зобов'язання з множинністю суб'єктів, впливає на особливості його виникнення, виконання та припинення.

Необхідність дослідження множинності суб'єктів у зобов'язальних відносинах зумовлена тим, що законодавство України, як і більшості країн, переважно спрямоване на регулювання індивідуальних відносин. С. М. Єрмолаєв вказує, що регулювання правовідносин з множинністю осіб здійснюється за залишковим принципом, який полягає в тому, що законодавець вибудовує правове регулювання цивільних прав і обов'язків через індивідуальний тип відносин [4, с. 28].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правового регулювання зобов'язань з ускладненням суб'єктного складу досліджували І. О. Бровченко, Г. Г. Гриценко, С. М. Єрмолаєв, С. В. Сарбаш, К. А. Сердюков, Д. В. Трут та ін.

Метою статті є характеристика нормативно-правової складової механізму правового регулювання зобов'язальних відносин з множинністю суб'єктів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для чіткого та збалансованого функціонування будь-якої системи відносин необхідним є її належне правове регулювання. Правове регулювання – це інструмент соціального управління, покликаний упорядковувати суспільні відносини, забезпечуючи реалізацію позитивних інтересів суб'єктів [5, с. 342].

В. В. Мазур зазначає, що під правовим регулюванням цивільних відносин слід розуміти різновид соціального регулювання, що виявляється в регулятивному впливі права на особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини), засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників, носить переважно диспозитивний характер, реалізується державою через уповноважені нею органи, а також громадянським суспільством із санкції держави з конкретно визначеною метою за допомогою системи спеціальних юридичних засобів (норм права, юридичних фактів, правовідносин тощо) відповідно до умов розвитку суспільства і потреб цивільного обороту [8, с. 109–110].

Правове регулювання договірних цивільних відносин – це вплив суб'єкта правового регулювання (учасників цивільних відносин або держави) на цивільні суспільні відносини шляхом установлення норм цивільного права (договірного чи статутного) та їх реалізації з метою упорядкування вказаних відносин відповідно до ідеальних моделей, закладених у цих нормах [10, с. 15]. А. Б. Гриняк зазначає, що правове регулювання полягає у певній діяльності суб'єктів, які за допомогою права направляють, впорядковують, впливають на певні явища [3, с. 115].

Досягнути цього впорядкування можливо лише за наявності ефективного механізму правового регулювання. М. Д. Пленюк зазначає, що з юридичної точки зору механізм регулювання цивільно-правових зобов'язань являє собою взяті в структурно-функціональній єдності сукупність нормативно-правових та індивідуально-правових фактів, які відповідно до закону або договору породжують конкретні правовідносини [9, с. 124].

Порівнюючи категорії «правове регулювання» та «механізм правового регулювання» Ю. В. Кривицький робить висновок про те, що правове регулювання – це динамічний процес дії права на суспільні відносини, а його механізм діє як система правових засобів, що забезпечують дієвість та ефективність цього процесу [7, с. 75].

Метою правового регулювання є врегулювання суспільних відносин, надання їм правового виміру або поширення на них правового впливу. Метою механізму правового регулювання є забезпечення інтересів учасників суспільних відносин, які врегульовані цивільним правом [6, с. 308–309].

Регулювання зобов'язальних відносин з множинністю суб'єктів може здійснюватись на нормативному та договірному рівнях. Нормативний рівень передбачає регулювання цих відносин актами цивільного законодавства. Як слушно зазначає О. С. Яворська, для цивільного законодавства характерні кілька специфічних ознак, зумовлених цілою низкою чинників: потребами практичного характеру – суб'єкти приватних

відносин об'єктивно потребують широкої автономії волі, свободи в укладенні договорів, а звідси, як правило, диспозитивний характер правових норм. Диспозитивні засади правового регулювання і диспозитивність цивільно-правових норм взаємообумовлені і взаємопов'язані явища. На характеристику цивільного законодавства впливають економічні, політичні, соціальні та ідеологічні чинники [11, с. 23].

Характеризуючи акти цивільного законодавства, слід враховувати положення ст. 4 ЦК України, відповідно до якої основу цивільного законодавства України становить Конституція України. Основним актом цивільного законодавства України є Цивільний кодекс України. Актами цивільного законодавства є також інші закони України, які приймаються відповідно до Конституції України та цього Кодексу (далі – закон). Цивільні відносини можуть регулюватись актами Президента України у випадках, встановлених Конституцією України. Актами цивільного законодавства вважаються також постанови Кабінету Міністрів України. Якщо постанова Кабінету Міністрів України суперечить положенням цього Кодексу або іншому закону, застосовуються відповідні положення цього Кодексу або іншого закону. Інші органи державної влади України, органи влади Автономної Республіки Крим можуть видавати нормативно-правові акти, що регулюють цивільні відносини, лише у випадках і в межах, встановлених Конституцією України та законом.

Основним джерелом правового регулювання зобов'язальних відносин з множинністю суб'єктів є ЦК України. У ЦК України зобов'язанням як правовідносинам присвячена Книга п'ята «Зобов'язальне право», яка містить три розділи: Розділ I «Загальні положення про зобов'язання», Розділ II «Загальні положення про договір» та Розділ III «Окремі види зобов'язань».

Можливість існування множинності осіб у зобов'язанні передбачена ч. 2 ст. 510 ЦК України, відповідно до якої у зобов'язанні на стороні боржника або кредитора можуть бути одна або одночасно кілька осіб.

ЦК України закріплює переважно часткову множинність. Це впливає зі змісту ст. 540 ЦК України, відповідно до якої, якщо в зобов'язанні беруть участь кілька кредиторів або кілька боржників, кожний із кредиторів має право вимагати виконання, а кожний із боржників повинен виконати обов'язок у рівній частці, якщо інше не встановлено договором або актами цивільного законодавства.

Водночас у науці цивільного права, крім часткових зобов'язань, виокремлюють солідарні та субсидіарні зобов'язання з множинністю осіб. Ці види зобов'язань виникають у випадках, передбачених договором або актами цивільного законодавства. Підстави виникнення та порядок виконання солідарних зобов'язань регулюється відповідно статтями 541–544 ЦК України, а субсидіарних зобов'язань – ст. 619 ЦК України (глава 51 «Правові наслідки порушення зобов'язання. Відповідальність за порушення зобов'язання»).

Щодо субсидіарних зобов'язань, то, на нашу думку, доцільно статтю, яка регулює підстави їх виникнення та порядок виконання, включити у главу 48 ЦК України «Виконання зобов'язання», оскільки субсидіарне зобов'язання не слід обмежувати лише інститутом цивільно-правової відповідальності.

Для регулювання відносин з виконання зобов'язань з множинністю осіб застосовуються також інші норми ЦК України, а саме: ч. 3 ст. 109, ч. 1 ст. 119, ч. 1 ст. 124, ч. 1 ст. 133, ч. 2 ст. 163, ч. 2 ст. 1179, ч. 2 ст. 1180 та ін.

До зобов'язань з ускладненням суб'єктного складу належать також зобов'язання за участю третіх осіб. Відповідно до ст. 511 ЦК України зобов'язання не створює обов'язку для третьої особи. У випадках, встановлених договором, зобов'язання може породжувати для третьої особи права щодо боржника та (або) кредитора

Зобов'язання за участю третіх осіб поділяються на дві групи: 1) ті, які виконуються на користь третьої особи; 2) ті, які виконує третя особа. Регулюванню зобов'язань за участю третіх присвячені статті 528, 636, 725, 746 (ч. 4), 909, 985, 1034 (ч. 2), 1063 ЦК України тощо.

Крім вказаних норм зобов'язання з множинністю суб'єктів підпорядковуються загальним нормам цивільного права, які містяться у Книзі першій ЦК України «Загальні положення», а саме: суб'єктами зобов'язань можуть виступати учасники, визначені у ст. 2 ЦК України, зобов'язання виникають з підстав, визначених у ст. 11 ЦК України, межі здійснення цивільних прав визначені у ст. 13 ЦК України, способи захисту порушених прав – у ст. 16 ЦК України.

Зазначимо, що ЦК України містить значну кількість статей, у яких при регулюванні певних відносин, передбачається відсилання до інших нормативних актів або до договору. Зокрема, у главах 47, 48 ЦК України містяться відсилання, сформульовані так: «якщо це встановлено договором або законом» (ч. 3 ст. 512 ЦК України), «якщо інше не встановлено законом» (ч. 2 ст. 513 ЦК України), «якщо інше не встановлено договором або законом» (ст. 514, ч. 2 ст. 523, ст. 525, ч. 1 ст. 544 ЦК України), «якщо інше не

встановлено договором, актами цивільного законодавства або не впливає із суті зобов'язання чи звичаїв ділового обороту» (ст. 529, 531, ст. 539 ЦК України), «якщо інше не встановлено договором або актами цивільного законодавства» (ст. 540 ЦК України), «у випадках, встановлених договором або законом» (ст. 541 ЦК України), «якщо інше не встановлено договором» (ч. 4 ст. 542 ЦК України) тощо.

Для регулювання цивільних правовідносин можливе застосування правових презумпцій. Будь-яка правова презумпція (як юридична конструкція) – це закріплена в правовій нормі модель юридично значимого явища (юридичного факту, правовідношення та ін.). Така модель ґрунтується на припущенні можливого. Вона застосовується в регулюванні суспільних відносин за наявності визначених у правовій нормі умов, за винятком випадків, коли буде доведено обставини, що вказують на неможливість її застосування [1, с. 185]. У контексті досліджуваної проблематики важливе значення має презумпція частковості зобов'язання та рівності часток у частковому зобов'язанні (ст. 540 ЦК України).

Також слід зазначити, що у цивільному законодавстві часто застосовуються оцінювальні поняття, такі як: «негайно» (ч. 1 ст. 557, ч. 1 ст. 564, ч. 2 ст. 565 ЦК України), «розумний строк» (ч. 2 ст. 564, ч. 2 ст. 619 ЦК України) тощо. Вирішення спорів, які можуть виникнути в разі застосування оцінювальних понять, здійснюється або суб'єктами зобов'язань, або судом. Варто зазначити, що саме судова практика відіграє важливу роль у тлумаченні оцінювальних понять.

Окрім ЦК України, норми зобов'язального права містяться в інших нормативних актах, що входять до складу цивільного законодавства. Вони можуть міститися й у нормативних актах інших галузей законодавства. Нормативні акти зобов'язального права, як правило, носять комплексний характер – у них поряд із нормами цивільного права містяться норми інших галузей права [2, с. 162].

Як вже зазначалось вище, ЦК України містить відсилання також до інших законодавчих актів. Зобов'язальні відносини з множинністю суб'єктів регулюються ГК України (ч. 7 ст. 77, ч. 6 ст. 126), КТМ України (ст. 246).

Окремі питання, пов'язані з виникненням та виконанням зобов'язань з множинністю суб'єктів регулюються Законами України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» (ст. 2, ст. 56), «Про страхування» (ст. 3, ст. 16), «Про іпотеку» (ст. 11) та ін.

Висновки. Регулювання відносин з множинністю суб'єктів здійснюється насамперед актами цивільного законодавства, які містять загальні вимоги до певного виду відносин, порядку та наслідків їх виконання. Ці норми спрямовані на забезпечення захисту інтересів суб'єктів зобов'язальних відносин.

Водночас, слід зазначити, що нормативне регулювання цих відносин не нівелює дію такої засади цивільного законодавства – як свобода договору, оскільки значна частина норм, які регулюють досліджувані відносини мають диспозитивний характер, який виявляється у можливості суб'єктів зобов'язальних відносин обирати варіант поведінки.

Список використаних джерел

1. Булаевский Б. А. Отраслевые особенности правовых презумпций. *Пермский конгресс ученых-юристов: тез. докл. междунар. науч.-практ. конф. (г. Пермь, Перм. ун-т, 22 октября 2010 г.)*. Пермь, 2010. С. 185–187. URL : <http://permcongress.com/content/k1.pdf> (дата звернення: 12.11.2019).
2. Голубева Н. Ю. Зобов'язання у цивільному праві України: методологічні засади правового регулювання : монографія. Одеса : Фенікс, 2013. 642 с.
3. Гриняк А. Б. Особливості договірної регулювання відносин з надання послуг в підприємницькій діяльності. *Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. 2015. № 1 (34). С. 115–120.
4. Ермолаев С. Н. Множественность лиц в гражданском праве : дис. ... канд. юрид. наук. Краснодар, 2014. 186 с.
5. Кельман М. С. Теорія права : навч. посібник. Тернопіль : Поліграфіст, 1998. 382 с.
6. Коструба А. В. Юридичні факти в механізмі правоприпинення цивільних відносин : монографія. Київ : Ін Юре, 2014. 376 с.
7. Кривицький Ю. В. Механізм правового регулювання в сучасній теорії права. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 4. С. 74–79.
8. Мазур В. В. Механізм цивільно-правового регулювання: теоретико-методологічний аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2016. Вип. 36. Т. I. С. 108–113.
9. Пленюк М. Д. Поняття та ознаки юридичних фактів у доктрині зобов'язального права. *Приватне право і підприємництво*. 2017. № 17. С. 121–126. URL : <http://ppp-journal.kiev.ua/archive/2017/17/29.pdf> (дата звернення: 13.11.2019).

10. Погрібний С. О. Механізм та принципи регулювання договірних відносин у цивільному праві України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : Київ, 2009. 36 с.
11. Яворська О. С. Договірні зобов'язання про передання майна у власність: цивільно-правові аспекти : монографія. Тернопіль : Підручники і посібники, 2009. 384 с.

References

1. Bulayevskiy, B. A. (2010). Otrasevyye osobennosti pravovykh prezumptsiy. [Sectoral features of legal presumptions]. *Permskiy kongress uchenykh-yuristov: tez. dokl. mezhdunar. nauch.-prakt. konf. (Perm, Permskii universitet, 22 octzbria 2010 hoda)* – *Perm Congress of legal scholars: thesis. doc. Int. scientific-practical conf. (Perm, Perm University, 22 October 2010)*. Perm, 185–187 [in Russian].
2. Holubieva, N. Yu. (2013). *Zoboviazannia u tsyvilnomu pravi Ukrainy: metodolohichni zasady pravovoho rehuliuвання [Obligations in the civil law of Ukraine: methodological principles of legal regulation]: monohrafiia*. Odesa: Feniks [in Ukrainian].
3. Hryniak, A. B. (2015). Osoblyvosti dohovirnoho rehuliuвання vidnosyn z nadannia posluh v pidpriemnytskii diialnosti [Peculiarities of contractual regulation of service provision in business]. *Yurydychnyi visnyk «Povitriane i kosmichne pravo» – Law Journal «Air and Space Law», 1 (34)*, 115–120 [in Ukrainian].
4. Yermolayev, S. N. (2014). *Mnozhestvennost lits v grazhdanskom prave [The plurality of persons in civil law The plurality of persons in civil law]*. Extended abstract of candidate's thesis. Krasnodar [in Russian].
5. Kelman, M. S. (1998). *Teoriia prava [The theory of law]: navch. posibnyk*. Ternopil: Polihrafist [in Ukrainian].
6. Kostruba A. V. (2014). *Yurydychni fakty v mekhanizmi pravoprypynennia tsyvilnykh vidnosyn [Legal facts in the mechanism of termination of civil relations]: monohrafiia*. Kyiv: In Yure [in Ukrainian].
7. Kryvytskyi, Yu. V. (2009). Mekhanizm pravovoho rehuliuвання v suchasni teorii prava. [The mechanism of legal regulation in modern theory of law. The mechanism of legal regulation in modern theory of law]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava – Law Review of Kyiv University of Law, 4*, 74–79 [in Ukrainian].
8. Mazur, V. V. (2016). Mekhanizm tsyvilno-pravovoho rehuliuвання: teoretyko-metodolohichni aspekt. [Mechanism of civil regulation: theoretical and methodological aspect.]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya Pravo – Scientific Bulletin of Uzhgorod National University. Series of Law*,. 36, T. I, 108–113 [in Ukrainian].
9. Pleniuk, M. D. Poniattia ta oznaky yurydychnykh faktiv u doktryni zoboviazalnoho prava [Concepts and features of the legal facts of the doctrine of the law of obligations]. Retrieved from: <http://ppp-journal.kiev.ua/archive/2017/17/29.pdf>.
10. Pohribnyi, S. O. (2009). *Mekhanizm ta pryntsypy rehuliuвання dohovirnykh vidnosyn u tsyvilnomu pravi Ukrainy [Principles and regulation mechanism of contractual relations in the civil law of Ukraine]*. Extended abstract of Doctor's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
11. Yavorska, O. S. (2009). *Dohovirni zoboviazannia pro peredannia maina u vlasnist: tsyvilno-pravovi aspekty [Property Transfer Contracts: Civil Aspects]: monohrafiia*. Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 29.11.2019.